

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף

מכון דרכי שמחה – ערד

גדולתו של רבן יוחנן בן זכאי

(א) במסכת אבות (פרק שני, מ"ח): "רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי". בספר 'שפת אמת' על אתר כתב בזה הלשון: "רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי, כי יונתן בן עוזיאל שנשרף כל עוף שפרח עליו בשעה שעסק בתורה, כדאיאתא במסכת סוכה (דף כח, א), אינו בגדר מקבל ללמד לאחרים, רק רבן יוחנן בן זכאי קבל".

כפי הנראה נתקשה השפת אמת איך יעלו דברי המשנה בקנה אחד עם הא דאיאתא (סוכה שם; בבא בתרא קלד, א): "ת"ר, שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן. שלושים מהן ראויים שתשרה עליהן שכניה כמשה רבינו. ושלושים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון. עשרים בינונים, גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל, קטן שבכולם רבן יוחנן בן זכאי".

אם אכן היה יונתן בן עוזיאל גדול תלמידי הלל הבינונים לעומת רבן יוחנן בן זכאי הקטן שבהם, מדוע לענין שלשלת הקבלה לא מצאנו את יונתן בן עוזיאל מעתיק השמועה אלא דווקא את רבן יוחנן בן זכאי.

על זה תירץ השפת אמת שלפי רום מדרגתו של יונתן בן עוזיאל שהיו עופות הפורחים מעליו נשרפין, לא היה ביכולתו להיות מקבל ללמד לאחרים, ולכן רבן יוחנן בן זכאי הוא זה שקבל והוא זה שלימדה לאחרים. עד כאן תורף דברי השפת אמת כמייעוט הבנתי.

(ב) מתחילה אבוא העירה שעם דברי חז"ל במסכת סוכה שם יש לתרץ באופן אחר מדוע נבחר רבן יוחנן בן זכאי להיות מעתיק השמועה: מבואר שם שאחד ממידותיו היקרים של רבן יוחנן בן זכאי הוא שמעולם לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו. מכיון שכן היתה ראויה עטרה זו אליו, שכן על ידי זה היה יכול להעביר את תורת רבותיו ללא כחל וללא שרק, ולא היה אדם טועה בדבריו אולי מדיליה הוא, שכן כל דבריו היו דייקא מפיהם של רבותיו.

אולי יתכן לומר גם לאידך גיסא. מכיון שרבן יוחנן בן זכאי נבחר להעתיק את השמועה מרבותיו הלל ושמאי, היינו טעמא שנזהר מאוד שלא לומר דבר שלא שמע מפי רבותיו. בכך היו התלמידים יודעים שדבריו הן הן דברי אלוקים חיים המקובלין מרבותיו ולמעלה בקודש.

(ג) כאמור לעיל יסוד דברי השפת אמת בהערתו הוא על מה דשמע במסכת סוכה שרבן יוחנן בן זכאי היה קטן שבכולם, ולכן ביאר מדוע איפוא נבחר רבן יוחנן בן זכאי להעתיק השמועה. איברא שלפי האמת אין פשוט וברור כלל שרבן יוחנן בן זכאי היה קטן מכולם, ואפרש שיחתי:

נודע פסק הרמב"ם (פ"ב מהלכות ממרים ה"ב) לגבי הא דקיימא לן דאין בית דין יכולים לבטל דברי חבירו אלא אם כן היה גדול ממנו בחכמה ובמנין: "היה גדול בחכמה אבל לא במנין, במנין אבל לא בחכמה, אינו יכול לבטל את דבריו; אפילו בטל טעם שבגללו גזרו הראשונים או התקינו, אין האחרונים יכולין לבטל עד שיהיו גדולים מהם".

והשיג עליו הראב"ד: "עיטור שוקי ירושלים בפירות קשיא עליה, שהראשונים תקנוהו ורבן יוחנן בן זכאי בטלה אחר חורבן מפני שנתבטל הטעם, ולא היה גדול כראשונים". ותירץ הכסף משנה דאיכא למימר דלעולם רבן יוחנן בן זכאי היה גדול כראשונים, ואף דאמרינן דרבן יוחנן בן זכאי היה קטן שבתלמידי הלל: "דילמא קטן שבכולם, לא בחכמת התורה קאמר אלא בשאר חכמות הוא שהיו גדולים ממנו; תדע, דהא קאמר התם שלא הניח ממשלות כובסין משלות שועלים שיחת שדים ושיחת מלאכי השרת ומעשה מרכבה, ובאותן חכמות אפשר שהיו גדולים ממנו אבל לא בחכמת התורה. וראיה לדבר שנתמנה נשיא וראש ישיבה במקום הלל ואם היה קטן שבתלמידים היאך היו ממנים אותו ולא היו ממנים לאחד מהגדולים, אלא ודאי בחכמת התורה גדול כמותם ואפשר גדול מהם היה".

ד) ניתן להביא ראיה לחידוש הכסף משנה מדברי רבותינו בעלי התוספות (סוכה שם, ד"ה כל) שכתבו בהא דאמרו על יונתן בן עוזיאל שכל עוף הפורח עליו מיד נשרף: "שהדברים שמחים כנתינתם מסיני שנתנה תורה באש. וכענין זה מצינו במדרש בעובדא דר' אליעזר ור' יהושע שהיו מסובין בסעודה וליהטה האש סביבם".

אסמכתא זו שהביאו התוספות צריכה ביאור: מה ענין ראו התוספות להזדקק להשוואות אלו ולציין שמצאנו כדוגמת הנס של יונתן בן עוזיאל גבי תנאי אחריני נמי.

עוד קשה דהלא רבי אליעזר ורבי יהושע היו מתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי כמפורש במתניתין דאבות (שם), ואיך יתכן שתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי הקטן מתלמידי הלל הגיעו לדרגתו של יונתן בן עוזיאל הגדול בתלמידי הלל. (וראה להלן את דברי הירושלמי דלא יתכן שהתלמיד יעלה במדרגתו יותר מרבן).

על כרחנו צריכים אנו לומר דלעולם גם רבן יוחנן בן זכאי היה בדרגה זו שהיתה האש מלהטת סביביו מחמת שהיה שוה במעלת התורה ליונתן בן עוזיאל או שהיה אפילו גדול ממנו כדברי הכסף משנה, ולכן גם תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי יכלו להגיע למדרגה זו.

ואכן כוונת התוספות הוא לחדש כשיטת הכסף משנה, ובאו בזה לתרץ את קושיית הראב"ד איך ביטל רבן יוחנן בן זכאי התקנה של עיטור שוקי ירושלים בעוד שמבואר כאן בגמרא שהיה קטן שבכולם, ועלה הביאו התוספות שאפילו תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי היו בדרגה זו ובודאי שאף רבם זכה לדרגה זו, ועל כרחנו יאמר כדברי הכסף משנה שקטן שבכולם לאו בחכמת התורה קאמר אלא בשאר חכמות.

ה) ראיה נוספת לדברי הכסף משנה ניתן להביא מדברי הירושלמי הערוכים בסוף פ"ה דמסכת נדרים: "פעם אחת חלה [הלל] ונכנסו כולן לבקרו, עמד לו רבן יוחנן בן זכאי

בחצר. אמר להן: היכן הוא הקטן שבכם שהוא אב לחכמה ואב לדורות". מפורש יוצא מדבריו של הלל שלמרות שהוא הקטן שבכם הרי הוא 'אב לחכמה ואב לדורות'. ואין כאן סתירה בין השנים כיון שקטן היה רק בשאר חכמות, ואילו בחכמת התורה היה אב לחכמה ואב לדורות, והרי זה להדיא כדברי הכסף משנה. [ועיין נמי במסכת פסחים ג ב: "הנהו תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דהלל וחד מיניה רבן יוחנן בן זכאי... אמר מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל ולא היה ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל].

אגב ראוי להעיר ממה שפירש בספר 'עלי תמר' על הירושלמי, דקטן וגדול דאמרינן לגבי תלמידיו של הלל, היינו בשנים; ורבן יוחנן בן זכאי דאמרינן שהיה קטן שבכולם היינו בגיל ובשנים לעומת התלמידים האחרים שהיו מבוגרים ממנו. ודע שכל מה שהבאנו אליבא דהכסף משנה איכא למימר לה נמי אליבא דהעלי תמר, ודון מינה ומינה ואוקי באתרא הדין.

(ו) מעתה לא קשיא מידי מה שהקשה השפת אמת: כיון דחזינן שרבן יוחנן בן זכאי נתמנה להיות הנשיא וראש ישיבה אחר הלל, הרי שזו גופא הראיה שהיה שוה לשאר התלמידים ולינתן בן עוזיאל בחכמת התורה, ואפשר אפילו היה גדול מהם וכדברי הכסף משנה, והיינו טעמא באמת שרבן יוחנן בן זכאי הוא זה שקבל והעתיק השמועה.

אולם לאידך גיסא יתכן דמחמת דברי השפת אמת מיאן הראב"ד לתרץ את דברי הרמב"ם כהכסף משנה. שכן לפי תירוץ השפת אמת אין לנו כל ראייה להוציא את דברי הגמרא במסכת סוכה מפשטותם שמשמע שם שרבן יוחנן בן זכאי היה קטן שבכולם מהכרח קושיית הכסף משנה איך נתמנה לראש ישיבה ונשיא, דיתכן לתרץ זאת ולומר דהטעם שמינוהו לרבן יוחנן בן זכאי ולא מינו להגדולים ממנו, הוא משום שכל אלו ברום מדרגתם לא היו יכולים להיות 'מקבל' כדי ללמד לאחרים.

אף שהשפת אמת אמר לתרץ כן רק לגבי יונתן בן עוזיאל, מכל מקום הרי לדבריו נמי תקשה דהתינח יונתן בן עוזיאל אכן לא היה בגדר 'מקבל', אולם מדוע אותם הי"ח בינונים שבין יונתן בן עוזיאל לרבן יוחנן בן זכאי לא קבלו והעתיקו השמועה. ועל כרחך שאף הם היו במדרגות גבוהים ולא יכלו להיות מקבל ללמד לאחרים, ושפיר היינו טעמא שלא נתמנו לראש ישיבה ונשיא.

(ז) אלא שחייב אני להודיע צערי ברבים שאי קשיא לי בדברי השפת אמת הא קשיא לי: לכאורה קושייתו מעיקרא ליתא, דמהיכי תיתי שנאמר דיונתן בן עוזיאל היה תלמידו של שמאי כדי שנוכל להקשות אמאי לא היה הוא המקבל מהלל ושמאי. הרי פשוט הוא שדווקא רבן יוחנן בן זכאי שהיה תלמידם של שניהם, הלל ושמאי, הוא היה יכול לקבל מהם ולהעתיק השמועה, אבל יונתן בן עוזיאל שהיה רק תלמידו של הלל ולא של שמאי לא היה יכול לקבל משמאי.

ראיה לדברי שיונתן בן עוזיאל לא היה תלמיד שמאי, יש בידי להביא מסוגיא ערוכה במסכת בבא בתרא (דף קלג, ב): "ת"ר מעשה באדם אחד שלא היו בניו נוהגין כשורה,

עמד וכתב נכסיו ליונתן בן עוזיאל. מה עשה יונתן בן עוזיאל, מכר שלישי והקדיש שלישי והחזיר לבניו שלישי. בא עליו שמאי במקלו ובתרמילו. אמר לו: שמאי, אם אתה יכול להוציא את מה שמכרתי ומה שהקדשתי אתה יכול להוציא מה שהחזרתי, אם לאו אי אתה יכול להוציא מה שהחזרתי. אמר: הטיח עלי בן עוזיאל הטיח עלי בן עוזיאל".
ופירש רש"י: "הטיח עלי – כמו הטיח דברים כלפי מעלה, כלומר השיבני דרך בזיון ונצחני ומילתא דבדיחותא הוא".

אם אכן היה יונתן בן עוזיאל תלמידו של שמאי, ברור הדבר שלא היה נזקק הרב לילך לתלמיד במקלו ובתרמילו, ועל אחת כמה וכמה שלא היה התלמיד מטיח ברבו דברים בדרך בזיון. ומוכח כדאמרן שיונתן בן עוזיאל לא היה תלמידו של שמאי אלא של הלל, ופשוט דהיינו טעמא שלא הוא זה שקיבל ממנו, וקושיית השפת אמת צע"ג.

(ח) לבירור הדברים נוסף שאף כי שבתלמוד הירושלמי במסכת נדרים (סוף פ"ה) הובא עובדא דיונתן בן עוזיאל הדירו אביו מנכסיו ונתנו לשמאי, ושמאי הוא זה שמכר מקצת והקדיש מקצת ונתן ליונתן בן עוזיאל במתנה את השאר. והתוס' (ב"ב שם, ד"ה בא) כתבו דשמא זהו המעשה דהבבלי והירושלמי מהפך לה, מכל מקום ראייתנו מקומה עומדת.

זאת כיון דגם מגירסת המעשה בירושלמי ידים מוכיחות ורגליים לדבר שיונתן בן עוזיאל לא היה תלמידו של שמאי. וכמו ששיער לנכון בספר 'עלי תמר' על הירושלמי, דהטעם שאביו של יונתן בן עוזיאל הדירו מנכסיו, בעוד שבודאי נהג יונתן בן עוזיאל כשורה, זהו לפי שלא היה תלמידו של שמאי, ואביו שהיה נאמן לשמאי רצה שאף בנו ילך בדרכו, וכיון שמיאן עמד ונתנן לשמאי.

(ט) גם גוף תירוצו של השפת אמת צריך תלמוד אם אינו נסתר מדברי הירושלמי (אשר אינם לפנינו, אולם הביאם הריטב"א בחידושו לסוכה וב"ב) דפריך דאם התלמיד הגיע למדרגת כל עוף הפורח מיד נשרף, הרב מהו. ותירץ דאצל התלמיד נשרף רק בתוך ד' אמות, ואילו אצל הרב נשרף אפילו חוץ מד' אמות.

לפי זה אף רבותיו של יונתן בן עוזיאל היה במדרגתו ואף יותר מכך, ומדוע הם יכלו להחשב מקבלים ללמד לאחרים, ואילו יונתן בן עוזיאל לא היה יכול ללמד לאחרים, רצ"ע.